 <https://doi.org/10.30563/turklad.862528>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Kitap İncelemesi/ Book Review
Geliş Tarihi / Received date	: 16.01.2021
Kabul Tarihi / Accepted date	: 12.09.2021
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2021

Atıf / Citation

Besli, N. (2021). Tokay, Yaşar (2019). Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler. Ankara: Grafiker Yayınları. ISBN: 978-605-2233-43-6, 708 s.». *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKİAD)*. 5. Cilt, 2. Sayı, 402-405.

TOKAY, YAŞAR (2019). TANIKLARIYLA HAREZM-KIPÇAK TÜRKÇESİNDE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER. ANKARA: GRAFİKER YAYINLARI, ISBN: 978-605-2233-43-6, 708 s.

Tokay, yaşar (2019). tanıklarıyla harezmi-kıpçak türkçesinde atasözleri ve deyimler. ankara: grafiker publication, ISBN: 978-605-2233-43-6, 708 p.

NURDAN BESLİ¹

Öz

Türkçenin ilk yazılı dönemlerinden itibaren tanımlanabilen deyim ve atasözleri dildeki işlevliği ve anlama ilişkin değişimi yansıttığının yanı sıra dilin yaşına dair bilgiler de sunmaktadır. Eski Türkçe döneminden başlamak üzere tespit edilebilen bu yapılar, ifadenin gücünü arttıran, anlatımı etkili hale getiren kullanımlardır. Bir toplumun dilini, kültürünü, yaşantısını, zihniyetini yansıtan deyimler ve atasözlerinin tespiti, beraberinde pek çok yorumun yapılabilmesini de mümkün kılacaktır. Orta Türkçe ile Çağatay Türkçesi arasında geçiş dönemi olarak düşünülen Harezmi-Kıpçak Türkçesi dönemi, pek çok eserin yazıldığı zengin edebi mahsullerin verildiği bir dönemdir. Bu dönem üzerinde deyimler ve atasözlerinin tespiti noktasında çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Bu alandaki büyük bir boşluğu doldurabileceği düşünülen Dr. Yaşar Tokay tarafından “Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler” ismiyle ilim âlemine sunulan eldeki eser, bu çalışmayla tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, Atasözleri, Deyimler, Harezmi-Kıpçak Türkçesi

Abstract

Idioms and proverbs, which can be witnessed since the first periods of Turkic, not only reflect the change and intensity of meaning in the language, but also provide in information about the age of the language. These structures, which were used starting from the ancient Turkic period, have been the uses that increase the power of expression effective. Identifying

¹Arş. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı. Ankara/TÜRKİYE. El-mek: dr.nurdanbesli@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8940-1745>

idioms and proverbs that reflect the language, culture, life and mentality of a society will also make it possible to make many interpretations. Khorezmian-Kipchak Turkic period which is considered as a transition period between Middle Turkic and Chagatai Turkic, is a period in which rich literary works were written during this period. It was seen that studies were very limited in determining idioms and proverbs. It is thought that Dr. Yaşar Tokay can fill a huge gap in this field. The present work presented to the scientific world with the name of "Proverbs and Idioms in Khorezmian-Kipchak Turkic with Its Witnesses" by Yaşar Tokay will be tried to be introduced with study.

Keywords: Dictionary, proverbs, idioms, Khorezmian-Kipchak Turkic

Giriş

Bir dilin zenginliğini en iyi yansıtan göstergelerden olan deyim ve atasözleri, Türkçenin eski dönemlerinden beri kullanılmaya gelmiştir. Eski Türkçenin devamı olan Karahanlı Türkçesi ile 15. yüzyıl Çağatay Türkçesi dönemleri arasında yer alan ve geçiş dönemi olan Harezmi-Kıpçak Türkçesi, sahip olduğu zengin edebî eserlerle döneme ilişkin pek çok verinin elde

edilebilmesine imkân sağlamıştır. Bir düşünceyi, duyguyu, inanışı, zihniyeti yoğun şekilde az sözcükle ifade edebilen deyim ve atasözleri, bu bağlamda Harezmi-Kıpçak Türkçesi döneminin sosyal yaşantısı, iktisadi durumu, kültürel hayatı, inançları ve daha pek çok konuyla ilgili bilginin gün yüzüne çıkarılmasını sağlamıştır. Bir dilin ifade gücünü, zenginliğini, söz varlığını ve işlevliğini en iyi şekilde yansıtan deyim ve atasözlerinin tespiti ise dile yönelik araştırmalar noktasında önemli bir basamağı oluşturmaktadır.

Eski Türkçe dönemindeki deyim ve atasözlerinin tespiti uzun yıllar çeşitli çalışmalarda küçük formlar şeklinde yayınlanmıştır. Ahmet Caferoğlu tarafından ele alınan "Orhon Abidelerinde Atasözleri", Talat Tekin'in "Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I, Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine II" Osman Nedim Tuna "Köktürk Yazıtlarında Ölüm kavramı ile ilgili Kelimeler ve Kergem Bol- Deyiminin İzahı", Osman Fikri Sertkaya'nın Eski Türk Atasözleri Üzerine" vb. çalışmalar bu

alandaki çalışmalardan yalnızca bazılarıdır. Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesinin deyimlerinin toplu şekilde sunulduğu çalışma ise Serkan Şen tarafından 2017 yılında yayınlanan "Eski Türkçenin Deyim Varlığı" kitabıyla ilim âlemine sunulmuştur. Tarihi Türk yazı dillerinde atasözleri ve deyimler üzerine yapılmış çalışmaların genel olarak Eski Türkçe dönemini kapsadığı buna karşın Harezmi-Kıpçak dönemlerindeki çalışmaların çok daha sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu eksikliği gidermek üzere hazırlanmış eldeki çalışma alana dair büyük bir boşluğu dolduracak niteliktedir.

Harezmi-Kıpçak dönemine ait deyim ve atasözlerinin sunulduğu eser, beş ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün de içinde yer aldığı birinci bölüm, eserin kapsam ve sınırlılıklarını, yöntem ve amacını, deyim ve atasözlerinin tanımından başlamak üzere konuyla

ilgili çalışmaları ve taranan eserleri içermektedir. Harezmi Türkçesine ait on iki, (*Cevāhirü'l-Esrār, İbnü Mühenna tarafından kaleme alınan Hilyetü'l-İnsān Halbetü'l-Beyān, Keşfü'l-Hüda, Altınordu Yarlık ve Bitigleri, Husrev u Şirîn, Kısasü'l-Enbiya, Kuran Tercümesi, Mirāc-nāme, Muhabbetnāme, Muinü'l-Mürid, Mukaddimetü'l-Edeb, Nehcü'l-Ferādis*) Kıpçak Türkçesine ait on dokuz (*Kitābü'l-Ef-āl, Resüli Sözlüğü, Kitab-ı Mukaddimetü'l-Gaznevî Fi'l-İbadāt, Baytarü'l-Vazih, Bulgatü'l-Müştak fi'l-Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak, Codex Cumanicus, Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye, İrşadü'l-Mülük ve's-Selātīn, Kitab fi İlmi'n-Nüşşāb, Kitab fi'l-Fıkıh, Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Kitab-ı Mukaddime-i Tercüme-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî, Kitab-u fi'l-Fıkıh bi't-Lisanü'l-Türkî, Kitābu Gülistān bi't-Türkî, Kitābü'l-Hayl, Kitābü'l-İdrak li-Lisāni'l-Etrāk, Münyetü'l-Guzat*) eserin yer aldığı çalışma bu anlamda oldukça kapsamlıdır.

İkinci bölümde Harezmi-Kıpçak döneminde yer alan atasözlerine yer verilmiştir. Alfabetik düzenle sıralanan atasözleri madde başlarında açıklandıktan sonra örneklendirilmek suretiyle ele alınmıştır. Her bir örnek geçtiği metnin satır numaralarıyla gösterilmiştir. Eserde bu bağlamda üç yüz altmış atasözü örneği tanıklanmıştır.

- Arslan tilkülük kılsa yaraşmaz.
(*Arslan tilkilik yapmaya çalışırsa bu hal ona yakışmaz.*)
- Maña bu tilkü mekrin az kıl az
Kim arslan tilkülük kılsa yaraşmaz (HŞ 3635)
- Keremsiz er vücudu ke'l-‘ademdür
(*Onursuz kişinin varlığı yok olmuş gibidir.*)
- Ağaç körki yemiş erniñ keremdür
Keremsiz er vücudu ke'l-‘ademdür (GT 94a11-12)

Üçüncü bölüm, eserin hacim bakımından en geniş bölümlerinden biri olan deyimler bölümüdür. Harezmi-Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılmış üç bin beş yüze yakın deyim alfabetik düzenle çalışmada sunulmuştur. Sözlük ve gramer eserlerinden ziyade edebi nitelikli eserlerden yoğun şekilde derlenen deyimler, Gülistan, Hüsrev ü Şirin gibi eserlerin müstakil adaptasyon olduklarını bir kez daha hatırlatmaktadır. Nehcü'l-Ferādis, Kısasü'l-Enbiya gibi eserlerde de rastlanan deyimler yukarıda zikredilen eserlerde olduğu gibi Müelliflerinin Türkçeye hâkim oldukları ve Türkçeye çevrilen eserlerin kıymetinden bir şey kaybetmediğini göstermektedir.

Cihandan kit-: “cihandan gitmek; mec. ölmek”

Tur teferrüç kıl cihānıñ türlü türlü tañların

Köz yumup andan burun kim bu cihandan kitke sen (GT 97A9-10).

Dördüncü bölümde atasözleri ve deyimlerin taranan eserlerdeki yoğunlukları sayıları, içerikleri vb. elde edilen sonuçlar sunulmuştur. Yapı olarak alışlagelmiş deyim yapısında olmayan bazı kuruluşlar eserde deyim olarak kabul edilmiş ve bu bölümde bunların nedenlerine de değinilerek örneklendirilmiştir. Çalışma tek sözcükten oluşan deyim örneklerini de madde başı olarak sunmuştur. Dilin gelişim seyrine uygun olarak, sözcüklerin ve dil birliklerinin kendi anlamları dışında kazandıkları yeni anlamları da böylelikle madde başlarında yer almıştır.

- *yüklü* “yükli, yükü olan” mec. hamile < *yüklü(g) kişi* < *yüklü(g) (b)ol-*
- *könüllüg* “gönüllü; istek ve arzu dolu (kişi) < *könüllüg kişi*
- *yüreksiz* “yüreksiz, mec. korkak < *yüreksiz (kişi)*
- *yolsuz* “yolsuz; mec. Müslümanlığı kabul etmeyen; kâfir < *yolsuz (kişi)*

Eserin beşinci bölümü dizin bölümüdür. Tespit edilen tüm örneklerin, tanıklandığı eserler dâhilinde sunulması araştırmacıların işini oldukça kolaylaştırabilecek olması bakımından kullanışlıdır. Buna ilaveten atasözleri ve deyimler alfabetik olarak kavramsal dizinleri bakımından da tasnif edilmiştir. *Acelecilik, ahmaklık, dostluk, gurur/onur, kıymet/değer, savurganlık, vefasızlık, zorbalık* tespit edilen konulardan yalnızca bazılarıdır. Kavramsal dizinler neticesinde de yine topluma ilişkin kültür ve zihniyete ilişkin tespitlerde bulunmak mümkündür. Ayrıca deyim ve atasözü örneklerinin kavramsal dizin olarak sunulması araştırmacıların işini kolaylaştırabilecek yöntemlerdendir.

• **Yalan**

Maslahatlı yalğan fitne yüzli rast sözden yahşırak

Yalğan kılmak inanmaknıñ zıddı turur takı iki zıd ikisi birge cem bolmas

• **Affetme**

āmān ber-

arıgka çıkar-

keçmiş barmışnı kod-

ma'zūr kör-

yazuknı keçür-

yazuknı kiter-

yazuknı öt-

yazukundan keç-

Harezmi-Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılan deyim ve atasözlerinin ele alındığı birkaç kısıtlı çalışmanın ardından yayınlanan bu eser, gerek büyük bir boşluğu doldurması ve gerekse tarandığı metinlerin kapsamı ve sayısı bakımından Türkolojiye büyük katkılar sunabilecek niteliktedir. İşlek bir dilin somut verileri olan deyim ve atasözlerinin tespiti, bunların dizin şeklinde de sunulmuş olması bilim insanlarına büyük kolaylık sağlayacaktır. Bu titizlikle hazırlanmış çalışmasından dolayı Dr. Yaşar Tokay'ı kutluyor ve çalışmalarının devamını diliyoruz.

Kısaltmalar:

GT: Gülistan Tercümesi

HŞ: Husrav u Şîrîn

Kaynaklar

Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tokay, Y. (2019). *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Grafiker Yayınları.